

Peter Kovačič Peršin

ANDREJ GOSAR IN NJEGOVA DRUŽBENA UREDITEV

Andrej Gosar (1887–1970) je bil med vojnama najpomembnejši teoretik družbenogospodarske teorije, avtor samoupravne ljudske demokracije in vodilni ideolog krščanskega socializma. Veljal je za naslednika Janeza Evangelista Kreka. Danes teoretiki, ki iščejo ustrežnejši model za demokratično funkcioniranje družbe in socialno pravično ureditev, odkrivajo aktualnost njegovih družbenih in gospodarskih konceptov.

Na Gosarjeve zasnove novega družbenega reda je močno vplivalo njegovo življenje. Rojen v kmečkem okolju, ki mu je znosnejši gmotni položaj prinesla socialna akcija Janeza Evangelista Kreka, je čutil potrebo, da nadaljuje njegovo delo. Odločil se je za študij prava na dunajski univerzi, da bi se usposobil za politično in socialno delo. Doktorat iz prava je končal ob koncu 1. svetovne vojne in se takoj vrnil v Ljubljano, kjer je bil imenovan v Narodno vladu za Slovenijo kot poverjenik za socialno. Nato je bil na listi SLS izvoljen v ustavodajno skupščino Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tu se je zavzemal za federalni koncept države, za avtonomijo narodov. V letu 1927/28 je bil minister za socialno politiko in je uveljavil moderno socialno zakonodajo. Kot poslanec in minister se je soočal z neučinkovitostjo strankarske demokracije, doživel atentat na hrvaške poslance, razpust parlamenta in leta 1929 uvedbo diktature, kar je omogočilo kralju Aleksandru, da je začel izvajati unitaristično politiko. Zaradi podrejanja voditeljev SLS tej politiki in zaradi razhajanja glede socialne politike je izstopil iz stranke ter odšel za profesorja na novoustanovljeno univerzo v Ljubljani. Ostal pa je do 2.

svetovne vojne predstavnik Kraljevine Jugoslavije pri Društvu narodov v Ženevi.

Kot univerzitetni profesor je razvijal nov koncept demokratične družbene ureditve, ki ga je označil za samoupravo in ki naj bi zagotavljal pravično socialno politiko, zasnovano na uspešnem tržnem gospodarstvu. Svojo teorijo je celovito predstavil v obširni monografiji *Za nov družabni red*, in sicer v dveh delih (1933, 1935). Prvotno je delo podnaslovil *Sistem krščanskega socializma*, a ga je zaradi prepovedi rabe imena socializem, ki jo je zahtevala okrožnica *Quadragesimo anno*¹ Pija XI., spremenil v *Sistem socialnega aktivizma*. Vendar je ideji socializma ostal zvest in je v imenovani knjigi to pojasnil: »V okrožnici *Quadragesimo anno* so naznačeni skoro vsi važnejši gospodarski in socialni nauki, ki tvorijo idejno ogrodje krščanskega socializma v našem smislu.« (Gosar 1933, 156)

Gosar je torej dosledno vztrajal pri teoriji krščanskega socializma, kakor ga je deklariral ob vstopu v politiko Slovenske ljudske stranke. Na 5. katoliškem shodu (l. 1923) v Ljubljani je izrazil svoj radikalni program, ki pa ga vodstvo SLS ni sprejelo v program:

Tovariši, tovarišice! Izmed vseh vprašanj, ki se bodo te dni obravnavala na zborovanjih V. katoliškega shoda, je brez dvoma najvažnejše socialno vprašanje. Človeku je treba najprej, da more živeti. Brez tega bi morali ostati vsi sklepi in vse resolucije o verskem in prosvetnem napredku našega ljudstva nujno le prazna beseda ... Tudi ureditev političnih zadev je nemogoča, dokler niso socialne razmere vsaj za silo znosne, dokler niso vsaj najtežja socialna vprašanja rešena. (Gosar 1932, 61)

Vsa naslednja leta je med njim in ideologom političnega katolicizma Alešem Ušeničnikom, profesorjem filozofije in sociologije na Teološki fakulteti, potekala polemika o socialnih vprašanjih in politiki klerikal-

1 Pij XI. je v okrožnici obsodil krščanski socializem: »Religiozni socializem, krščanski socializem so protislovnii izrazi: nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist. [...] Socializem se [...] ne more spraviti v sklad z verskimi nauki katoliške Cerkve, zakaj njegova zamisel družbe je popolnoma tuja krščanski resnici.« (1931, 215–16) Ta doktrinarna obsodba krščanskega socializma je povzročila razkol katoliškega tabora na Slovenskem.

ne stranke. Gosar je opozarjal na drsenje katoliške politike v fašizacijo, a zaman.

Leta 1939 je nasprotoval politizaciji ljubljanskega kongresa Kristusa kralja, ki naj bi demonstriral politično moč Cerkve, a se je njena šibkost pokazala že čez dve leti ob okupaciji in razkosanju Slovenije in nato njeni zablodi v bratomorno vojno. Sredi vojne in državljanskega spopada je leta 1943 objavil knjižico *Eden je Gospod, misli o Božjem kraljestvu na zemlji*. Tu odpre za tedanjo katoliško teologijo sporno misel, da Božje kraljestvo in institucija Cerkve nista eno in isto. Božje kraljestvo razume kot duhovno občestvo tistih, ki žive po evangeliju, četudi niso kristjani ali verujoči (22–23). Ne sodijo pa vanj pripadniki Cerkve, ki jo razumejo kot politično institucijo. Poudaril je, da je Kristus kralj ubogih in da mora biti Cerkev predvsem prostor ubogih, ne oblastniška struktura. Glede na vojne grozote je opozarjal, da so takšni časi najplodnejši za rast osebne vere. Kajti božje kraljestvo se ne gradi s politikom in močjo, saj tudi ni uresničljivo na zemlji.² Doživel je odklonilno stališče slovenske katoliške Cerkve in njenega ekleziologa Grivca, čeprav je danes razvidno, da je bil tudi v teh pogledih predhodnik 2. vatikanskega koncila, ki v konstituciji *Gaudium et spes* podaja enaka stališča. V tistih časih pa so veljali takšni pogledi za protestantske. Binkoštni teolog Peter Kuzmič se v svoji razpravi *Cerkev in Božje kraljestvo* ukvarja prav s tem vprašanjem in ugotavlja: »Reformatorji so Božje kraljestvo izenačili z nevidno Cerkvijo.« (Kuzmič 2018, 55)

Gosar je razumel, da je eden bistvenih elementov krščanstva in krščanskega občestva socialna skrb in socialna politika, in ne le dobrotelost do sočloveka. Zato je videl enega glavnih pogojev »za utrditev božjega kraljestva v naši dobi, da se katoličani resno in odločno zavzamemo za rešitev modernega socialnega vprašanja« (1943, 55). Razumel pa je tudi, da je reševanje socialnega vprašanja prvenstvena politična naloga:

- 2 »Pravo in zares pristno krščansko življenje ni bilo nikdar bistveno odvisno od vnanje, svetne moči in oblasti Cerkve, ni nikdar iz nje raslo, pač pa je le prevečkrat ob nji hromelo in hiralo. O tem priča cerkvena zgodovina vseh časov od apostolov do danes.« (1943, 118)

Kdor bi hotel danes uresničevati krščansko pravičnost brez določenega socialnega programa, bi s tem samo dokazoval, da ni doumel bistva in posebnosti sodobnega gospodarskega življenja in njegovega ustroja. (1933, 143)

Gosar je med vojno ostal nevtralen, čeprav je zagovarjal odpor zoper okupatorja. Ni se pridružil OF, ker je odklanjal revolucijo. Politično se je angažiral šele l. 1944, ko so zahodni zavezniki skušali doseči združitve partizanske in dela nekompromitirane domobranske vojske v enoten upor. Gosar naj bi bil eden ključnih dejavnikov procesa združitve. Del vodstva domobrancev s polkovnikom Peterlinom na čelu je načrtoval odstavitev Rupnikovega poveljstva domobrancev in pridružitve partizanski vojski. Kot legalisti so storili napako, da so Rupnika obvestili o načrtu, ta pa jih je izdal okupatorju. Gestapo je vodilne aretirali, tudi Gosarja, in jih poslal v Dachau. Po vrnitvi iz internacije so komunistične oblasti Peterlina in njegove oficirje likvidirali. Gosar se je zaradi boleznih vrnil domov šele konec leta 1945 in se tako izognil procesu. Oblast mu je pozneje dovolila okrnjeno profesuro na univerzi. Po vojni je dokončal svoj zadnji spis *Glas vpijočega v puščavi, 20 let ideoloških trenj in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju* in v njem analiziral klerikalno politiko, ki »je zabredla v plitvo posnemanje fašistične korporacijske ureditve«, v tragedijo bratomorne vojne in privedla integristični katolicizem do zloma. Poudaril je tudi, da ob tej politiki ni bilo mogoče pred vojno z reformami doseči nujnih družbenih reform in nato ne narodne osvoboditve, zato krščanski socialisti niso imeli druge izbire kot skupen boj s komunisti. (1987, 131)

* * *

Andrej Gosar je svojo vizijo družbene preobrazbe zasnoval na novi obliki demokracije, na samoupravi ljudstva, in na socialni enakopravnosti vseh prebivalcev, ki naj jo zagotavlja učinkovito narodno gospodarstvo. Poudaril pa je dejstvo, da je mogoče te cilje uresničiti le v okviru suverene narodne države in samostojnega narodnega gospodarstva,

ki je v sodobnih pogojih nujno vpeto v mednarodne gospodarske tokove, saj ne more biti samozadostno, mora pa ohraniti svojo samostojnost.

Gosarjeva teorija samoupravne demokracije izhaja iz kritike neučinkovitosti politične parlamentarne demokracije. To je bila ena ključnih tem medvojnega družboslovja v Evropi pa tudi temeljno izkustvo njegovega političnega udejstvovanja. Ugotovil je, da parlament političnih strank rešuje le interese politikov oziroma kapitala, od katerega so odvisni, zato je koruptiven, neučinkovit in utrjuje diktat partitokracije, kar vodi v diktaturo. Tako sta se razvila predvojna fašizem in nacizem. Dejanska vladavina ljudstva (*consensus populi*) zahteva enakopravno odločanje vseh državljanov o vseh zanje pomembnih področjih življenja. Zato se mora demokratično odločanje odvijati od spodaj navzgor, od najmanjše družbene enote do državnih ustanov. Tak samoupravni sistem uveljavlja načelo subsidiarnosti, kjer o stvareh, ki zadevajo določeno družbeno enoto, odločajo izključno njeni člani. V ta namen ima tudi vsak državljan pravico do glasovanja o vseh zadevah, ki se tičejo njega. Zato imajo tako pokrajinski kot državni parlament več zborov, ki odločajo o zadevah njihove pristojnosti. Vsak državljan pa ima pravico do volilnega glasu za vsa področja, ki zadevajo njegov družbeni položaj: npr. delavec kot pripadnik skupine delojemalcev, kot pripadnik domačega volilnega okrožja, kot državljan za vprašanje javnih dejavnosti in kot pripadnik družbenih organizacij (sindikata ali stranke). S tem načinom odločanja je omejil pristojnosti političnih strank, ki so v obstoječem demokratičnem sistemu edini dejavniki odločanja, kar ni v skladu z dejansko vladavino ljudstva. Takšno samoupravno načelo naj bi se uveljavljalo tudi na gospodarskem in upravnem področju. Tako ima npr. tudi delavec pravico glasovati o vseh zadevah, ki se ga tičejo (plača, delovni čas, socialna zaščita, razvoj podjetja itd.).

* * *

Drugi steber družbene stabilnosti sta po Gosarju učinkovito gospodarstvo in socialni red, ki zasledujeta načela socialne pravičnosti.

Zaveda se, da je reševanje socialnih vprašanj bistveno odvisno od gospodarstva: »Socialno vprašanje [je] v prvi vrsti gospodarsko vprašanje.« (1994, 19) Temeljna načela njegove gospodarske in socialne reforme bi bila sledeča: narodnega bogastva ne zagotavlja v prvi vrsti kapital, ampak izhaja iz dela vseh delavcev. Največje zlo, ki je krivo za socialno bedo, je v tem, da v modernem gospodarskem življenju vlada izključno kapital, in ne delo. Podlaga pravičnemu družbenemu redu pa je delo. Da bi slednje dobilo svojo vrednost, je potrebna korenita reforma kapitalizma. Za učinkovitost sodobnega gospodarstva je seveda nujno zasebno lastništvo, ki daje posamezniku stvarno možnost odločanja o proizvodnji in porabi dohodka. Drugi njuni pogoj je upoštevanje tržnega načela: vrednost proizvoda in s tem višino plačila določa trg. In ker le uspešno gospodarstvo lahko zagotavlja socialno stabilno družbo, je bistveno, kdo odloča o gospodarskih in socialnih vprašanjih. Delavec ima v vsem pravico do soodločanja.

Gosar se zaveda dileme svoje gospodarske teorije:

Kako tržno (menjalno) gospodarstvo tako urediti, da bo istočasno, ko služi zasebnemu stremljenju po čim večjem dobičku (kar je gonilna sila gospodarstva), prav tako tudi v polni meri ustrezalo splošnim koristim in potrebam družbe. (1994, 51)

Primerjalno ugotavlja, da marksizem to vprašanje rešuje z revolucionarno odpravo gospodarskih zakonitosti in s podržavljanjem vsega premoženja, katoliški solidarizem pa le z zahtevo po moralni preobrazbi. Oba odgovora sta po njegovem neučinkovita. Tako imenovano tretjo pot Gosar trasira tako v razmejitvi do korporativističnega kapitalizma kakor do marksističnega socializma. Tretja pot mora temeljiti na zakonitostih tržne ekonomije. Gosar izhaja iz sledečih stališč: jedro tržnega gospodarstva leži v zasebnem gospodarskem ravnanju ljudi. Temelji zasebnega tržnega gospodarstva so svoboda v izbiri dela in potrošnje ter zasebna lastnina. Zasebna lastnina je z narodnogospodarskega in družbenega vidika pomembna v trojnem pogledu:

1. kot pravica razpolagati z gospodarskimi dobrinami,

2. kot sredstvo za pridobivanje dohodkov,
3. kot dejstvo, da daje neko mero politične moči in vpliva.

Tržno gospodarstvo obvladujeta načelo pridobitništva in kapitalizacija produkcijskih sredstev [...]. V tržnem gospodarstvu so najpomembnejši pojav cene [...]. Dobiček je osrednja točka, okrog katere se suče vse gospodarstvo [...]. V tržnem gospodarstvu je jedro vsega gospodarskega ravnanja ljudi pridobivanje in potrošnja ... (1933, 342–459)

Tu pa mora nastopiti država s svojo socialno regulativo.

Da bi tak sistem uspešno deloval, je nujno uvesti *podružbljeno gospodarstvo*. Gre za gospodarski sistem, ki sicer dopušča zasebno lastnino, vendar jo država močno regulira in tudi omejuje, se pravi podružblja, prednost pa daje vsem oblikam skupne (podružbljene) lastnine: solastništvu, združni lastnini itd. Podružbljeno je tisto gospodarstvo, ki sicer temelji na zasebni lastnini in kapitalu, ohranja tržne zakonitosti in zasleduje dobiček, a je hkrati z zakoni regulirano tako, da uveljavlja načela socialne pravičnosti. Gospodarstvo, ki zahteva dosledno socialno politiko v smislu regulative dohodka in kapitala, je mogoče organizirati le na osnovi vnaprejšnje celovite reforme gospodarskega sistema. To vključuje poddržavljenje naravnih virov, ki so občega pomena, vključuje agrarno reformo, razpršitev lastnine produkcijskih sredstev in kapitala, in sicer s poddržavljanjem in komunalizacijo velepodjetij ter važnejših produkcijskih sredstev, s podružbljanjem dohodkov od kapitala, s pospeševanjem oblik združne lastnine in proizvodnje, tudi s pozadruženjem, solastništvom in sindikalizacijo podjetij itd. (1935, 381–404) Država mora sistemsko zagotavljati pravično prerazporeditev premoženja in dohodkov s pravičnimi plačami za delo, solastništvom delavcev v podjetjih in posebno obdavčitvijo razkošne potrošnje, posebno luksuza in kapitalskih dobičkov. Gosar ob teh zahtevah poudarja tudi učinkovitost takega gospodarskega sistema. Namreč, participacija delavcev pri solastništvu in soupravljanju podjetij, s tem pa tudi pri delitvi dohodka, je učinkovita tudi zato, ker

delavca navaja k zavzetosti pri delovnem procesu in odgovornosti za dobro gospodarjenje.

Gosar načelo tržnega gospodarstva zagovarja zaradi njegove učinkovitosti. V tem kontekstu polemizira z marksistično vrednostno teorijo in s planskim gospodarstvom kot neučinkovitim. Strnjeno so njegova stališča o tem vprašanju sledeča:

Marx je zasnoval svoj gospodarski sistem v glavnem na vrednostni teoriji. Edini vir menjalne vrednosti dobrin mu je delo [...]. V blagu je toliko menjalne vrednosti, kolikor je v njem dela. Kapitalist si prilašča delavčevo »večvrednost«, ker mu ne plača dela, kolikor ga vloži v proizvod [...]. Ta nauk je zgrešen zato [...], ker se vrednosti blaga ne da objektivno oceniti. Blago je vredno toliko, kolikor je mogoče zanj na trgu dobiti [...]. Vrednost blaga ni hkrati tudi njegova cena. (1994, 44)

Ceno blaga pa določa potrošnja, se pravi trg.

Gosar se zaveda, da pri uvedbi podružbljenega gospodarstva s politiko reform nastopa seveda vrsta težav, čeprav ne gre za radikalno revolucionarno spremembo sistema.

Vprašanje podružbljenja obsega dva problema: problem svobode in njenih omejitev v posameznih gospodarstvih ter problem smotrne organizacije in vodstva narodnih gospodarstev in njihovih medsebojnih odnosov. (1994, 145)

Ko država omejuje gospodarsko in politično premoč velekapitala z ukrepi za pravilno porazdelitev in omejitev zemljiške posesti, ko torej omejuje zasebno podjetništvo in finančno gopostvo kapitalistov v gospodarstvu in politiki, mora upoštevati načelo pravičnosti in spoštovanja zasebne pobude in lastnine (1935, 553). Ob tem pa mora izvesti tudi ustrezno organizacijo gospodarstva, da slednjemu zagotovi avtonomnost v odnosu do politike. Lastnost podružbljenega gospodarstva je po Gosarjevem namreč prav v ločitvi vodenja gospodarstva od politike. Ko se vpraša, na katerem principu je to mogoče, odgovarja: pogoj za usklajeno funkcioniranje družbe in doseganje obče blaginje predstavlja samoupravni princip demokracije in družbene ureditve, ki omogoča povezovanje

»najvišjih gospodarskih organov v deželi in državi z ustrežajočimi najvišjimi političnimi organi v eno samo celoto« (1935, 482). Tak enoten organ je voljeni državni parlament, ki je sestavljen in ustreznih zborov.

Opozoriti velja tudi, da Gosar izrecno poudarja, da je mogoče socialno državo zagotoviti le v okviru podružbljenega narodnega gospodarstva.

[...] Podružbljanje gospodarstva [je] mogoče le v okviru posameznih narodnih gospodarstev [...] in] samo na temelju primerne avtoritete in sile. (1935, 332; 354)

* * *

Tretji in nepogrešljiv steber samoupravne družbene ureditve predstavlja uresničevanje etičnih načel, po katerih naj se organizira družbeno in gospodarsko življenje. Gosar je dal poudarek osebnim morali, ki jo mora oblikovati šola, javno mnenje in ravnanje vodilnih ljudi družbe. Na etičnih načelih človekovih pravic in dolžnosti do skupnosti, svoboščin in socialne pravičnosti zasnovana družbena ureditev zagotavlja dostojanstvo osebe in družbeno stabilnost. Gospodarstvo, zasnovano na etičnih načelih, ki jih omogočajo samoupravna družbena kontrola, konsistenten pravosodni sistem, pravična socialna regulativa, učinkovito delovanje javnih služb in tudi transparentno gospodarjenje z državnim in zasebnim premoženjem, zagotavlja družbeno stabilnost in primerno blaginjo vsem državljanom.

Na teh izhodiščih je razvil koncept ustavnega reda in zakonodaje, ki morata omogočiti učinkovito in odgovorno delovanje vseh javnih služb, delovanje stanovskih organizacij (sindikati itd.) in civilnih združenj. Posebej je razdelal področje socialne zakonodaje, da lahko skrbi za pravično prerazporeditev družbenega dohodka od proizvodnje, narodnega premoženja in zasebnega kapitala. Socialna politika je po Gosarju temelj družbene stabilnosti. Da se zagotovi takšno preobrazbo družbe, je potreben socialni boj za družbene reforme, ki ga morajo voditi in regulirati zakonite ustanove: sindikati, civilna združenja, parlament itd.

Stabilen politični, gospodarski in socialni red je mogoče doseči le z reformami, ne s prevratom, revolucijo, ki z nasiljem vnaša le še večji nered in razkroj družbe. A politična reforma družbe ne more biti učinkovita, če ni hkrati zagotovljeno prosvetljevanje družbe z izobraževanjem in vzgojo v etičnih načelih. Le etična preobrazba posameznika in družbe omogoča učinkovanje novega družbenega reda, se zaveda Gosar.

* * *

Za komuniste in levo krilo krščanskega socializma je bil Gosarjev načrt družbene ureditve utopičen. Ti so izhajali izključno iz trdega sindikalnega in političnega boja za delavske pravice in zahtevali revolucionarno preobrazbo družbe. Za klerikalno politiko in kapitaliste pa je Gosar veljal za socialista in zanesenjaškega prevratnika, ki ruši stabilen družbeni red. Gosar je tako s svojo teorijo ostal v politični praznini. Šele po-revolucijski proces demokratizacije je lahko uvedel samoupravni model družbene in gospodarske ureditve. Kardelj je priredil Gosarjevo samoupravno družbeno ureditev, a jo je omejil z ideološkimi načeli realnega socializma. Prikrojil jo je svojim ideološkimi konceptom, da bi ohranjal enopartijsko vladavino in s tem sistem realnega socializma, rečeno v besednjaku komunistične teorije: diktaturo proletariata, ki pa je dejansko bila diktatura komunistične partije. Kardeljev samoupravni socializem torej ni upošteval dveh bistvenih elementov dejanske demokracije, namreč političnega in ideološkega pluralizma ter v gospodarstvu načela tržne ekonomije, ki zagotavlja učinkovito gospodarstvo. Brez tega pa prebivalstvu ni mogoče zagotavljati ustreznih socialnih pravic. Zato njegov sistem samoupravljanja ni bil ne ekonomsko ne politično uspešen.

V današnjih razmerah neoliberalnega kapitalizma in partitokratske vladavine pa bi Gosarjeva teorija samouprave najbrž predstavljala možnost, da se ljudstvu vrne demokratično odločanje po načelu subsidiarnosti, državi moč političnega odločanja, pravosodnemu sistemu pa avtonomijo, da se vzpostavi socialno vzdržen red in politična suverenost države.

VIRI

- Gosar, Andrej. 1932. *Razprave o družbi in družabnem življenju*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- . 1933. *Za nov družabni red: sistem krščanskega socialnega aktivizma 1; Uvod in osnove*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- . 1935. *Za nov družabni red: sistem krščanskega socialnega aktivizma 2; Cilji in pota*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- . 1943. *Eden je Gospod: misli o božjem kraljestvu na zemlji*. Ljubljana: Nova založba.
- . 1987. *Glas vpijočega v puščavi: dvajset let ideoloških trenj in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju*. Separat. Ljubljana: Revija 2000.
- . 1994. *Za nov družbeni red: sistem krščanskega socialnega aktivizma*. (Skraj. izdaja; prired. Lado Ločniškar). Celje: Mohorjeva družba.
- Kuzmič, Peter. 2018. »Cerkev in Božje kraljestvo.« *Stati inu obstatu* 14 (27-28): 51-70/107-26.
- Pij XI. 1931. »Quadragesimo anno.« *Acta Apostolicae Sedis* 23 (6): 177-228.